

Küreselleşme Çağında Türkiye Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*

*Mehmet Duman***

Giriş

Ulusal ekonomi, devletin teşvik edici, düzenleyici ve koruyucu vesayeti altında ulusal sınırlar içerisinde yerleşik faktör sahiplerinin katma değer yaratma faaliyetlerinin bütünü olarak tanımlanabilir. Burada ulusal devletin iktisat politikalarının temel hedefi yurtiçi katma değeri maksimize edecek bir ulusal üretim hacmine ulaşmaktır. Uluslararası ekonomi ise, ulusal ekonomiler ve onları çevreleyen ulusal devletlerin hiyerarşik bir dizgesinden oluşan bir ekonomik alandır. Daha açık bir ifadeyle uluslararası ekonomiyi ulusal ekonomilerin bir kesişimi olarak kavramsallaştırmak mümkündür (Sanin, 1994: 99-102). Ulus devletlerin dünya siyasal ve ekonomik işbölümündeki paylarının nispi büyüklüğü, onlara ulusal ekonomilerini özerk politikalarla yönetme yeteneğini ve fırsatını sunmaktadır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin düzenli bir biçimde sürmesi, dünya genelinde bu ilişkilerin işleyişini düzenleyen ve gözetleyen hegemonik bir merkezin varlığını gerektirmektedir. Bunu I. ve II. Dünya savaşı sonrasında, sırasıyla, İngiltere ve ABD'nin hegemonyasında oluşturulan tek merkezli uluslararası ekonomik düzende açıkça görmekteyiz. Bu düzenin sürmesinin İngiltere ve ABD ekonomilerinin muazzam üretim kapasitelerini sürdürmelerine ve bu kapasiteyi siyasal güce dönüştürebilme potansiyellerine bağlı olduğu görülmektedir.

Böylesi bir uluslararası ekonomik yapıdan küresel bir ekonomik yapıya geçiş, uluslararası sistemin bir bütün olarak ulusal devlet ve ulusal ekonomi temelinden bağımsızlaştığını gösteren değişkenler ve kategorilerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Uluslararası ekonomi ulusal işlevlerin toplamıdır, küresel ekonomi ulus temelli bu etkileşimleri yeni bir güç düzeyine yükseltir. Piyasalar ve üretim gerçekten küreselleşince, uluslararası ekonomik sistem ulusal bağlamından kopar ve özerkleşir. Ulusal ekonomiler arası bağımlılık arttıkça, ulusal düzey uluslararası düzey tarafından içerilir ve dönüştürülür. Böylece uluslararası ekonomi özerkleşerek küresel ekonomiye dönüşür. Bunun sonucu olarak yurtiçi ve yurtdışı ayırımı önemini kaybederek, özel kesim ve ulusal devlet, geleneksel faaliyet ve hükümler alanlarında dahi uluslararası koşulları dikkate almak zorunda kalmaktadır (Hirst ve Thompson, 1998: 35-36).

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi İİBF tarafından gerçekleştirilen “2000’li Yıllara Doğru Türk Ekonomisinin Sorunları (11-12 Kasım 1998)” sempozyumuna sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş bir versiyonudur.

** Doç. Dr. Mehmet Duman, Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü’nde öğretim üyesidir.

Uluslararası ekonomiden küresel ekonomiye geçişin muhtemel bir sonucu, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) ulus-ötesi şirketlere (UÖŞ) dönüşmeye başlamasıdır. Ulus-ötesi şirketler, ulusal bir kimlik taşımayan ve/veya bu kimliği ikinci plana itmiş, yüksek getiri ve/veya düşük riskin bulunduğu alanlarda üretim yapan, üretimini gerektiğinde başka alanlara taşıyan uluslararasılaşmış bir bürokratik yapıya (polisentrik) sahip organizasyonlardır. Dünya ölçeğinde tüketici tercihlerinin muhatabı olan bu şirketlerin üretim ve yatırım kararlarıyla gerçekleştirdikleri “rasyonel kaynak dağılımı” ulusal devletlerin makro ekonomi ve sanayileşme politikalarının da sınırlarını belirlemektedir. Ancak burada ÇUŞ’lerin sermaye bileşimleri ve yönetim tarzları bakımından beklenildiği ölçüde çok-uluslu olmadıklarını belirtmek gerekir. *Oyan*’ın da belirttiği gibi, çok-ulusluluk aşamasını aşarak ulus-ötesi bir nitelik kazanan, yâni hiçbir ulusal devlete bağlılığı kalmayan şirkete rastlamak henüz mümkün görünmemektedir (1997: 16).

Küreselleşme kavramına gelince. Bu kavram, uluslar arasındaki sınırların öneminin azaldığını ve dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde yoğun ve hızlı bir biçimde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Haberleşme, ulaştırma ve medya teknolojilerindeki gelişmelerin sağladığı imkanlar sayesinde, insanlar daha hızlı ve daha kolay iletişim kurabilmektedirler. Bu olay insanların kültürel, ekonomik ve siyasal hayatlarında önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Bu çerçevede küreselleşme; kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal boyutları olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ulusüstü yönetim biçimlerini gündeme getirmekte, bu süreçte ulusal devletlerin klasik biçimdeki egemenlik hak ve yetkileri önemli ölçüde aşınmakta, daha önce ulusal hukuka ait olan ve ulusal devletlerin yetki ve egemenliğine bırakılmış konular, örneğin insan hak ve hürriyetleri gibi, artık ulus ötesi müdahalelere konu olmaktadır.

Küreselleşme asıl gelişimini ekonomi, ticaret ve finans alanlarında göstermiştir. Üretimin küreselleşmesi yanında, finansal alanda küresel ilişkilerin ortaya çıkışı ve gelişmesi bir kısım iktisatçılara göre kapitalizmin farklı bir aşamasını oluşturmakta (finansal kapitalizm) olup, finansal sermayenin uluslararası alanlarda herhangi bir engelle karşılaşmaksızın dolaşabilmesini mümkün kılmıştır. 1990’lardan sonra pek çok AGÜ bu sürece katılmıştır. Türkiye de 1989’da TL’yi konvertibil hale getirerek bu süreçte yerini almıştır.

Bugün gelinen aşamada, dünyadaki tüm finansal işlemlerin yıllık değerinin, reel ekonomik faaliyetlerin değerinin 12 ile 15 katı, dünya ihracatının da 60 ile 70 katı dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Dünya ekonomisinin giderek artan bir şekilde finansallaşması, kapitalizmin önceki biçimleriyle önemli bir farklılık göstermektedir. Burada finans, reel ekonominin gerekli tamamlayıcısı olmaktan çıkarak, kendisi yönetici bir güç haline gelerek, ulusal ekonomileri tahakkümü altına almaktadır (Vilas, 1997: 58). Oysa gerçekte finansal sistemin önemi, reel ekonominin gelişmesine sağladığı katkıyla orantılıdır. Bunun dışında finansal ekonomi insan refahını arttırmaya dönük bir üretim meydana getirmemekte sadece reel ekonominin gelişmesine katkıda bulunmak suretiyle refah artışına dolaylı katkı sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında finansal ekonomi, alt yapının alt yapısı olarak işlev görmektedir ve

reel ekonomiye hayat vermektedir (Paya, 1998: 133-134).

Finansal hareketlere serbesti tanınması bağlamında küreselleşme konusunda iktisatçılar iki farklı yaklaşımı benimsemektedirler: Birinci yaklaşım finansal hareketlerin serbest olması durumunda reel ekonomiye katkılarının çok daha büyük olacağını savunmaktadır. Söz konusu iktisatçılar tarafından küreselleşme, finansal serbestleşmenin ötesinde, türdeşleştirici, sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeyi sağlayan, evrensel ilerleme ve refahı artıran, demokrasiyi yaygınlaştıran ve ulusal devleti zayıflatan bir süreç olarak algılanmaktadır. Sermayenin, önündeki engellerden kurtulduğu takdirde, marjinal verimliliği ve etkinliği daha yüksek olan yerlere hareket edeceği ve bu sayede dünya refahının artacağı varsayımından hareket eden bu görüş *Kenichi Ohmae*'de saf biçimine ulaşmaktadır. *Ohmae*'ye göre, artık ulusal ekonomiyi temel alan *Keynesçi* yaklaşıma mahkum değiliz. Çünkü sınırsız bir dünyada bir ülkedeki talep artışı bir başka ülkedeki arzı artırabilmektedir. Arzdaki bu artış yurtiçinden sağlansa bile, bunun istihdam üzerindeki etkisi, bilgisayarların ve robotların mümkün kıldığı büyük verimlilik artışı şartlarında, çok küçük kalabilmektedir. Ayrıca, faiz oranlarının düşürülmesinin, iç arzı artırması bir yana, arzı destekleyen sermayenin kolayca dışarıya kaçmasına yol açabilmektedir. Buna karşılık faiz oranlarının yükseltilmesi tüketime bağlı talebi düşürmek yerine, enflasyonun yeniden canlanmasını gelecekte malların fiyatlarının daha da artacağı yolunda korku yaratarak, en azından kısa vadede talebin canlanmasına yol açabilir. Bu nedenle ulusal devletler ekonomi politikası sorunlarında, ekonomik faaliyetleri örgütlemeye başarısızlığa mahkumdur. Çünkü ulusal devletler, sanayi çağının çok erken dönemlerinde ortaya çıkmışlar ve küreselleşmiş bir ekonomide etkili rol oynamak için gerekli ne iradeye, ne de yeteneğe ve araçlara sahiptirler (*Ohmae*, 1996: 60).

Diğer uçta ise finansal hareketlerin denetim altında tutulmasını savunan müdahaleci görüş bulunmaktadır. Bu görüşe sahip iktisatçılar finansal hareketlerin serbestleşmesi durumunda, finansal sistemin reel ekonomiden kopuk bir gelişme göstereceğini, bu çerçevede reel ekonomiye yönelebilecek kaynakları kendi içinde tutabileceğini ve böylece reel ekonominin gelişmesini engelleyebileceğini savunmakta ve bu görüşlerini ampirik kanıtlarla desteklemektedirler (Paya, 1998: 134).

Literatürde yukarıda ele alınan her iki görüşün de eşit ağırlığa sahip olmasına karşılık uygulamada finansal hareketlerin serbestleşmesi görüşü ağırlığını hissettirmektedir. Böylece küreselleşme, geniş bir kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal faktörler bileşkesine bağlı olarak, kimi koşullarda daha çok sosyal refah, teknik ilerleme ve ekonomik gelişme fırsatı sunarken, kimi koşullarda da tümüyle tersi sonuçlar yaratan bir süreç olarak işlemektedir. Bu biçimiyle küreselleşme, farklı düzey ve boyutlardaki bir eşitsiz büyüme sürecidir (Vilas, 1997: 55). Burada önemli olan, küreselleşmenin genelde AGÜ'lerin özelde Türkiye'nin dünya ekonomisinde işbölümündeki konumunu nasıl etkilediği/etkileyeceğidir. Görülen o ki, üretimin uluslararasılaşması dünya üretiminin AGÜ'lere yayılması sonucunu getirirken, dünya gelirinde benzer eğilim aynı ağırlıkta gerçekleşmemektedir.

Bu çalışmada küreselleşme bağlamında ulusal devletlerin özerk iktisat politikaları uygu-

lama yetenekleri sorgulanarak Türkiye ekonomisinin gelişme stratejileri ve bağımlılık ilişkilerini, uygulama yönünden ele almak amaçlanmıştır. Bu çerçevede kalkınma açısından özel bir önem taşıyan bilimsel ve teknolojik gelişme ve bağımlılık ilişkileri, ardından da Türkiye ekonomisinde büyüme ve bunalım dönemleri irdelenmiştir.

Küreselleşme Sürecine Uyum: Yapısal Değişmeden Yapısal Uyuma

Yapısal değişme, az gelişmiş bir ekonomik yapının üretim, istihdam ve dış ticaret açısından gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarına benzer bir gelişme göstermesine denmektedir. Bu bakımdan yapısal değişme, sanayileşme ve/veya iktisadi gelişme ile eş anlamlı kullanılmakta olup, tarımın GSMH içindeki nispi payının sanayi ve hizmetler sektörleri lehine azalması, sanayi sektörlerinin içinde de tüketim malları sanayiinin nispi payının ara ve yatırım malları sektörleri lehine azalması sonucunu doğurmaktadır. Yapısal değişimin ihracata aksetmesi, ihracatta sanayi ürünlerinin nispi payının artması biçiminde gerçekleşir. Bu gelişme ihracatın ürünler ve piyasalar bakımından da çeşitlenmesini gerektirmektedir. İstihdam konusuna gelince, burada da yapısal değişme üretim sektörlerinde olduğu gibi, tarım sektörünün istihdam içindeki nispi payının sanayi ve hizmetler sektörlerinin lehine değişmesi biçimini alır. Gelişmiş ülkelerde tarımda istihdam yüzde 10'un altında olup, bu oran İngiltere, Kanada ve ABD'de yüzde 5 civarındadır. Türkiye'de ise tarımda istihdam oranı 1970'te yüzde 68.2'den 1995'te yüzde 40.5'e gerilemiş olmasına rağmen, gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksek düzeydedir ve bu bakımdan ele alındığında, Türkiye tipik bir az gelişmiş ülke özelliği sergilemektedir.

Gerçekten de, sanayileşme kalkınmanın en önemli itici güçlerinden biridir. Nitekim AGÜ'lerde sanayileşme ve kalkınma özdeş kavramlar olarak algılanmaktadır. Sanayileşme yalnızca ekonomik değil, sosyo-kültürel ve siyasal değer yargılarını değiştirip geliştirerek sosyal gelişmeyi de güvence altına alan bir özelliğe sahiptir. Kalkınma çabasına giren ülkeler, bu işin başarılabilmesi için tüm dikkatlerini sanayileşme amacı üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Sanayileşmenin ilerlemesiyle birlikte, iş gücünün verimlilik seviyesinin yükselmesi ve buna bağlı olarak kişi başına düşen gelirin artması, yani toplumun hayat standardının yükselmesi beklenmektedir.

Sanayileşme ile kalkınma arasında paralellik kurulmasının temelinde, sanayi sektörünün nispi verimliliğinin yüksek olduğu ve ticaret hadlerinin sanayi ürünleri lehine geliştiği düşüncesi yatmaktadır. Sanayi sektörü içinde ise, hafif sanayilerden ağır sanayilere doğru bir tercih söz konusudur¹. Çünkü ağır sanayilerin ileri ve geri sektör bağlantılarının yüksek olduğu, yani daha çok hammadde kullanmakta ve diğer sektörlerle daha çok girdi sağlamakta oldukları bilinmektedir. Dünyadaki bütün hızlı değişimlere rağmen, gelişmenin sanayi mallarındaki rekabet gücüne bağlılığı fikri değişmemiş ve giderek artan rekabetin yarattığı küre-

¹ Günümüzde bu tercih teknoloji-yoğun sektörlerle doğru kaymaktadır.

selleşme ve bölgesel entegrasyon süreçleri içinde sanayileşme stratejileri ve öncelikleri daha da önem kazanmıştır.

Türkiye de planlı kalkınma döneminde uyguladığı ithal ikameci strateji ile, ithalatı ikame ederek döviz tasarrufu sağlamayı, bu sayede ödemeler dengesi açıklarını kapatmayı ve makro-ekonomik dengeleri gerçekleştirmeyi amaçlanmıştır. Ancak uygulama göstermiştir ki, bu stratejinin sürdürülmesi temel malların ihracından ve dış borçlanmadan sağlanan dövize bağımlı olup, üretimin her aşamasında yüksek düzeyde ithal girdi gerektirmekte ve ödemeler dengesi açıklarını kronik hale getirmektedir. Başlangıçta dünya konjonktürünün uygun olmasının da etkisiyle dış borçlarla finanse edilen ithalat, borçlanmanın sınırlarına yaklaşıldığında artık sürdürülemez hale gelmiş, iç piyasa (talep) yapısına uygun olmayan ithal teknolojiler kullanılarak oluşturulan kapasiteler büyük ölçüde atıl kalmıştır. Bu strateji, kendisinden çözmesi beklenen finansal ve teknolojik sorunları daha da ağırlaştırmış, finansal ve teknolojik bağımlılığı derinleştirerek dışa bağımlılığı artırmıştır. Bu durum ithal-ikameci sanayileşme stratejisinin tıkanması sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmenin sonucunda, Türkiye, uluslararası konjonktürün de etkisiyle, 1980 yılından itibaren İMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların önerdiği dışa açık stratejiyi benimsemiş ve uygulamaya başlamıştır. Böylece, devletin ekonomideki ağırlığının hızla azaltılması ve etkili sanayileşme politikası araçlarının dış konjonktürden bağımsız olarak artık kullanılamaz hale gelmesi sonucu uluslararası ekonomiye yapısal uyum programı çerçevesinde, entegre olma süreci başlamıştır. 1980 sonrasında hazırlanan plan ve programlarda sanayileşme, ihracata dayalı kalkınma çerçevesinde ele alınmış, planlı, programlı ve büyük ölçüde kamu iktisadi kuruluşlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir. Bu bağlamda uygulanan gelişme politikaları, istikrar ve yapısal uyumu ön plana çıkarmış ve sanayileşme stratejileri uluslararası ekonomik düzene uyum nedeniyle ikinci plana itilmiştir.

Yapısal uyum kavramı, esas itibarıyla *Keynesçi* paradigmadan *Neo-liberal* paradigmaya geçişi ifade etmektedir. Bu kavram, 1980'lerde az gelişmiş ülkelerin liberal finans ve dış ticaret politikası uygulamaları, fiyat kontrolleri ve ekonomiye diğer müdahalelerin kaldırılması, özelleştirme ve kamu kesiminin payının azaltılması anlamında kullanılmıştır (Uygur, 1996). Bu bakımdan, bir kısım iktisatçılar, yapısal uyumun, sanayileşme anlamına gelen yapısal değişme politikalarından, uluslararası piyasalara mevcut karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde intibak için vazgeçme anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Nitekim bir çok az gelişmiş ülke gibi, Türkiye de 1980 yılından itibaren tercihini ihracata dayalı sanayileşme politikaları lehine kullanmış ve bu politikalar sayesinde iç fiyatların uluslararası fiyatlara intibak etmesini ve ihracata yönelik sektörlerde uluslararası bir rekabet gücü kazanmayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda iktisadi büyümenin ihracat sektörlerinde ortaya çıkacağı, ihracatın iktisadi gelişmede ve sanayileşmede itici gücü oluşturacağı, istihdamın ve yatırımların aynı şekilde ihracat sektörlerinde yoğunlaşacağı umuluyordu. Sanayi malları ihracatında karşılaştırmalı üstünlük elde edilmesi kapasite kullanımının artmasına ve ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına neden olacağı, uluslararası piyasalardaki rekabet tarafından teşvik edilen teknolo-

jik değişmelere bağlı olarak, ihracatın sanayi sektöründe ithal ikamesinden daha çok çıktı sağlayacağı beklenmekteydi. Bu etki kaynakların tam olarak kullanılmadığı ülkelerde daha da büyük olacaktı.

Ancak Dünya Bankası'nın yaptırdığı bir araştırmada, yapısal uyum politikalarını üst-orta gelirli, sanayi ürünleri ihracatçısı ülkelerin kendi avantajlarına döndürebildikleri tespit edilmiştir. Söz konusu programı uygulayan diğer AGÜ'lerin büyük bölümünde yatırımların düştüğü, bütçe açıklarının arttığı, büyümenin yavaşladığı, bunun sonucunda dış açıkların azaldığı, ancak ihracatın dış borç ödemelerine giden kısmının arttığı görülmüştür (aktaran: Arın 1995: 553). Gerçekten de, yaklaşık yirmi yıldır uygulanmakta olan yapısal uyum politikalarının sonuçları bugün net olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılan uluslararası karşılaştırmalar bu politikaların ihracatı artırmada önemli bir başarı ile sonuçlandığı, ancak ihracattaki bu artışın yatırımları beklenildiği ölçüde sürüklediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Yapısal uyum politikalarının en önemli uygulama araçlarından biri olan devalüasyonun ithal yatırım mallarının nispi fiyatlarını hızla artırarak yatırımlar üzerinde olumsuz etkide bulunduğu saptanmıştır. Kısa vadeli sermaye akımlarının az gelişmiş ülkelere hızla yöneldiği 1990'lı yıllarda yaşanan yatırım artışlarının ise, temelde sıcak para girişinin neden olduğu talep artışının ticarete konu olmayan sektörlerdeki yatırımları artırmasından kaynaklandığı görülmektedir (Yentürk, 1996: 33). Bunun nedenini Türkiye'de uygulanan teşvik sisteminde aramak gerekir. Türkiye'de teşvikler üreticiden ziyade dış ticaret firmalarına yöneltilmiş ve kârlılığın, ihracatçı-imalatçı firmalarda yoğunlaşarak yatırımlara dönüştürülmesi sağlanamamıştır. Bu durumda yüksek mobiliteye sahip sermaye, nispi kârlılığı yüksek olan ticarete konu olmayan sektörlerdeki yatırımlara yönelmiştir. Çünkü, Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan teşvik sistemi, ihracata yönelik sektörlerde yatırım maliyetlerini düşürücü tedbirlerden ziyade, ürün fiyatlarını uluslararası fiyatlara intibak ettirmeye yönelik sübvansiyonlar ve işgücü maliyetlerinin reel olarak düşürülmesi gibi tedbirleri ön plana çıkarmıştır (Yentürk, 1996: 36). Düşük ücret politikasının sürdürülemez hale gelmesi, bu politikanın değiştirilmesini gerektirmiş ve reel ücretler 1989 yılından itibaren yükselmeye başlamıştır. 1993 yılına kadar sürdürülen bu politika ise 1994 kriziyle değişmiş ve yeniden düşük ücret politikalarına dönülmüştür. Ancak, Türkiye'de reel ücretlerin düşmesi yatırımları teşvik etmemiş, ücretlerle birlikte yatırımlarda da düşme eğilimi görülmüştür. Yatırımlardaki bu eğilim kârlara yansımamış, kârlılık artışını sürdürmüş fakat artan kârlar yatırımlara dönüşmemiştir (yatırımsız kârlar).

Türkiye'de ve diğer AGÜ'lerde 1980 yılında uygulanmaya başlayan istikrar politikaları, dünya ile ekonomik ve mali alanlarda bütünleşmeye yöneliktir. Ekonomik bütünleşme, döviz kurunun, mali bütünleşme ise, faiz politikalarının uluslararası gelişmeler çerçevesinde belirlenmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, önce ithalat rejimi, daha sonra da sermaye hareketleri ve kambiyo rejimi serbestleştirilmiş, ulusal para devalüe edilerek uluslararası piyasalarda dalgalanmaya bırakılmış ve son olarak da faiz ve kredi tahsisi üzerindeki kontroller kaldırılarak finans piyasaları serbestleştirilmiş ve döviz darboğazı dış dünyayla entegre olarak aşıl-

maya çalışılmıştır.

İthal ikameci stratejinin temel amacı ekonominin ithalata bağımlılığını azaltarak kendi kendini sürdürebilen otarşik bir ekonomik yapı yaratmaktır. Dışa açılma stratejisi ile bu amaçtan vazgeçilmiş, bunun yerine uluslararası rekabet gücüne sahip bir sanayi yapısına ulaşmak hedeflenmiştir. Bu çerçevede ekonominin, dinamik karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünlerin üretilmesi ve ihraç edilmesine yönelik olarak yeniden yapılanmasına hız verilmiştir. Çünkü ihracata yönelik kalkınmanın temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dürtülerin iç talepten ziyade dış talep tarafından, yani mal ve hizmet ihracından geldiği bir iktisadi yapılanmadır. İhracata dönük büyüyen ülkelerin başarısı, yeni yatırımlar yoluyla artan üretimi ihracata döndürürken, büyüme sürecinde ekonominin yapısını ve dolayısıyla da ihracatın yapısını dış piyasalardaki gelişmelere ayak uydurarak değiştirebilmelerinde yatmaktadır. Bundan dolayı ihracat yoğun bir şekilde doğrudan ve dolaylı teşviklerle desteklenmiştir. O kadar ki, Türkiye’de ihracata verilen doğrudan teşviklerin tüm ihracat gelirlerine oranı 1981-1987 döneminde ortalama yüzde 25 civarında gerçekleşmiş olup, bu oran bütçe gelirlerinin yüzde 22’sine tekabül etmekte ve toplam kurumlar vergisinin bütçeye yaptığı katkıdan daha fazla bir miktarı oluşturmaktadır (Uygur, 1993, Togan 1993). Bu sayede Türkiye ekonomisinde bir taraftan ihracat patlaması yaşanırken, diğer taraftan da ihracatın ürün ve piyasa yapısı değişmiştir.

Türkiye’nin ihracattaki bu başarısını “Sabit Piyasa Payı” yöntemiyle analiz eden bir çalışmada (Duman, 1997), 1980’lerden hemen sonra ihracat artışında rekabet gücünün etkisinin yüksek olduğu, 1990’lardan sonra ise ihracat artışında rekabet gücü etkisinin düştüğü ortaya konmuştur. 1980’lerde uygulamaya konan döviz kuru ve kapsamlı teşvik programı ile, reel ücretlerdeki düşüşün de etkisiyle ihracat rekabet gücünün arttığı, ancak daha sonra doğrudan mali teşviklere ve devlet yardımlarına karşı uluslararası piyasalarda karşılaşılan tepki ve düzenlemeler üzerine teşvik sisteminde tashihler yapılması sonucunda ihracat rekabet gücünün olumsuz etkilendiği görülmüştür.

Bugün gelinen aşamada görülen o ki, Türkiye ekonomisinde ihracat gelirlerinin yüzde 87’si sanayi malları ihracatından sağlanmaktadır. Sanayi ürünleri içinde imalat sanayinin payı ise yüzde 78 olup, bunun içinde tüketim malları sanayi büyük ağırlık taşımakta ve doku-ma-hazır giyim (yüzde 40), demir-çelik ürünleri (yüzde 14) ve gıda sanayi ürünlerinde (yüzde 10) yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu gelişme, ihracatın, ürün yapısındaki çeşitlenmelere rağmen henüz az sayıdaki geleneksel sanayi dalında yoğunlaştığını göstermektedir.

İhracatın ithalata bağımlılığına gelince, *Yentürk*’ün 1979 ve 1985 girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak yaptığı hesaplamaya göre, Türkiye ekonomisinde ihracatın ara malları ithalatına bağımlılığı 1979’dan 1985’e yüzde 67’den yüzde 75’e yükselmiştir. Bu durum, ihracat artışının ara malı ithalat artışını uyardığını göstermektedir. Yatırım mallarına bağımlılığın sürmesi yanında, ihracat artışının aynı yıllarda neden olduğu yatırım malı ithalat gereği yüzde 10’dan yüzde 6’ya gerilemiştir. Yani ihracat artışı yatırım malı ithalini uyarmamıştır. Türkiye ekonomisinin ihracatında en büyük payı olan ve ihracatın yaklaşık yüzde 75’ini gerçek-

leştiren dokuma-giyim, tarım, demir-çelik, gıda ve deri-ayakkabı sektörlerinin ihracatlarının ithalata bağımlılığı, aynı dönemde artış göstererek toplam ithalat içindeki payları yüzde 17'den yüzde 25'e çıkmıştır (Yentürk, 1993: 113-114). 1990 girdi-çıkıtı tablosuna başvurmadığımız halde, imalat sanayi alt sektörlerinin ihracat ve ithalatına bakıldığında durumun pek fazla değişmediği görülecektir.

Ihracatın ithalata bağımlılığının oldukça yüksek bir seviyede gerçekleşmesi bir bakıma olumlu karşılanabilir. Ancak 1989 yılına kadar yatırım malları ithalatının yeterince uyarılmamış olması, teknolojik gelişmelerin ülkeye hızla ve yoğun biçimde girmesinin sağlanamadığını göstermektedir. Gerçi 1989'dan itibaren bu durumun değiştiği ve yatırım malları ithalatında önemli artışların olduğu ve toplam ithalat içinde ortalama yüzde 30'lar civarında gerçekleştiği görülmektedir. Oysa bir mukayese olsun diye, Güney Kore'ye bakıldığında, teknolojik gelişme ve yatırım mallarının ülke içinde üretiminin teşvik edilmesi sonucu, yatırımlarda ithalata bağımlılığın azaldığı ve yatırım maliyetlerinin düştüğü görülecektir (Yen-türk, 1993: 133).

Bir başka açıdan yapılan incelemede, Türkiye ekonomisinde ihracatın, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması'na (SITC) göre; tekstil ve demir-çelik ürünleri alt-sektörlerinin yer aldığı SITC 6 (Temel Sınai Ürünler) sektörü ile hazır-giyim alt-sektörünün yer aldığı SITC 8 (Çeşitli Sınai Ürünler) sektörlerinde yoğunlaşmış olduğu ve endüstriler arası ticaret özelliği gösterdiği belirlenmiştir. SITC'ye göre 3 haneli sınıflandırmada endüstri-içi ticaretin önemli olmasına (yüzde 20 civarında) karşılık, sektör seviyesini SITC'ye göre 5 haneye çıkardığımızda bu önemini kaybettiği (yüzde 13 civarında) görülmektedir (Duman, 1996: 15). İhracatın ithalata bağımlılık katsayısının yüksek olmasına karşılık, endüstri-içi ticaretteki payın düşük olması Türkiye'nin nispeten teknoloji-yoğun ara mallar ithal eden ve bu malları nispeten emek-yoğun teknoloji kullanarak nihai mal haline dönüştürüp düşük bir katma değerle ihraç eden bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu da Türkiye'nin ulaştığı gelişme seviyesinde, uluslararası işbölümünde nispi emek-yoğun ürünlerle yer aldığını ve ticaretinin büyük kısmını geleneksel endüstriler arası ticaret biçiminde gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

Özetle, 1980 sonrası izlenen politikalar sonucu, ülkede reel tasarrufların artmadığı, sabit sermaye yatırımlarının GSYİH oranının, dış açıkların büyük boyutlara ulaştığı yıllar dışında, yükselmediği, yatırımların sektörel dağılımında da imalat sanayi, tarım, enerji ve madencilikğin payının azaldığı, yatırımların konut, haberleşme ve ulaştırma gibi hizmet sektörlerinde yoğunlaştığı, bunun sonucunda ülke ekonomisinin üretim kapasitesindeki artışlar sınırlı bir düzeyde kalırken, uzun ömürlü, sermaye yoğunluğu yüksek sınai yatırımların yeterince artmadığı, ekonominin uyum ve değişim gücünün esneklik kazanamadığı görülmektedir (Akgüç, 1995: 626). Bunun nedeni, 1980 sonrası yapısal uyum politikaları çerçevesinde hızlı ve kapsamlı bir özelleştirme programıyla kamu sektörü sanayi yatırımlarının hızla düşürülmesine karşılık, özel sektör yerli ve yabancı sanayi yatırımlarının yeterince hızlı artmaması, sanayi sektörü içinde nispi ileri teknolojilere ihtiyaç duyan ara ve yatırım mallarına doğru yapısal değişimin duraksaması ve buna bağlı olarak sanayi ürün ihracat yapısının da durağan

bir görünüm içine girmesidir. Sanayi üretimi ve ihracatının yapısal değişiminde gözlenen bu duraksama yeni teknolojilerin ülke içinde yaygınlaşmasını, talep açısından kısıtlamaktadır (Şenses, 1995: 713).

Bütün bu gelişmeler neo-liberal politikalara olan güveni aşındırmış ve uluslar arası ekonomi çevrelerinde ekonomide devletin yeniden keşfedilmesine yol açmıştır. Zaten yapısal uyum programları hayata geçirilirken, *Neo-liberal* yaklaşım üç noktada çığnenmiştir:

1. Gelişmiş ülkelerde, tarımda yüksek düzeyde korumacılık sürdürülmektedir: Bu durum AGÜ'lerin tarımsal ürünlerde uluslararası rekabet gücünü azaltmaktadır. GATT'ın Uruguay Turu'nda gelişmiş ülkelerin tarımda korumacılıktan tavize yanaşmamları müzakerelerin uzamasına yol açmış ve 1986 yılında başlayan müzakerelerin 1994 yılında sona ermesine neden olmuştur. GATT'ın tarım koduna rağmen korumacılığın uzunca bir süre daha devam edeceği görülmektedir.
2. Sanayi malları konusunda yeni korumacılık tedbirleri yoğun bir biçimde uygulanmaktadır: Gelişmiş ülkeler teknik standartlar, piyasa payı düzenleme anlaşmaları, sağlık ve çevre standartları gibi ayrıntılı düzenlemelerle AGÜ'lerden gelebilecek rekabete karşı sanayilerini koruma yoluna gitmektedirler.
3. Nitelikli olmayan işgücünün seyyaliyeti şiddetli bir biçimde engellenmektedir: Sermayenin, mal ve hizmetlerin uluslararası mübadelesinin önündeki engeller kaldırılırken ve vasıflı işgücüne kapılar açılırken, vasıfsız işgücünün uluslararası hareketi sıkı bir biçimde kontrol altında tutulmaktadır. Bu durum bir taraftan AGÜ'lerin istihdam problemlerini ağırlaştırırken, diğer taraftan da büyük çabalarla yetiştirdikleri vasıflı işgücünün (beyin göçü) kaybedilmesine yol açmaktadır.

Ayrıca devleti ekonomik alanın dışında tutmayı öneren ve ideal devletin iktisadi faaliyetlerini minimal düzeye indirmiş (minimal devlet) devlet olduğunu ileri süren *Neo-liberal* tezin, Liberya ve Somali örneğinde açıkça görüldüğü gibi, devletin çöktüğü (devletsizleşen) ortamlarda iktisadi faaliyetlerin de zayıflayacağı sonucunu görmezden geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kalkınma, bireysel iktisadi faaliyetlerin teşvik edilmesini sağlayacak kurumsal ve yasal çerçeveyi oluşturacak etkin bir devletin varlığına ihtiyaç duymaktadır. 69 ülkenin yerel müteşebbisleri üzerinde yapılan bir araştırmada, bu ülkelerin önemli bir bölümünün kalkınma için ihtiyaç duyulan kurumsal temellerden yoksun olduğunu ortaya koymuştur. Bu ülkelerin maruz kaldığı yüksek suç ve şiddet seviyesi, istikrarsız bir hukuk sistemi ile bir araya geldiğinde, belirsizlikler ve işlem maliyetleri artmaktadır (Chhibber, 1997: 17-18). Hukuksuzluk, zayıf ve keyfi davranışlar içinde olan (patronaj ilişkileri) devlet kurumları belirsizliği artırmakta ve sorunları derinleştirmektedir.

Gelişmiş ülkelerin, liberal retoriğe rağmen, uygulamada korumacılık eğilimlerini sürdürmeleri, AGÜ'ler açısından büyük olumsuzluklara yol açarken kalkınmada devletin olumlu rolünün yeniden gündeme taşınmasına yol açmaktadır. Zaten ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulamada bazı güçlükler ve çelişkiler taşımaktadır. Şöyle ki, bir taraftan ihracata

yönelik politikalar mal, faktör ve döviz piyasalarına hükümet müdahalelerinin kaldırılıp ekonomide serbest fiyat mekanizmasının geçerli kılınmasını gerektirirken diğer taraftan başarılı bir ihracat politikası ancak hükümet desteği ile gerçekleştirilebilmektedir. İhracatın artırılması için hükümet, ihracatçıların eğitilmesi, ekonomide bir ihracat bilincinin oluşturulması, malların dış piyasalara tanıtılması, yabancı piyasalara çıkış konularında ihracatçılara destek sağlanması, vb. gibi konularda yardımcı olmaktadır. Ayrıca ihracatçıların uluslararası kalite, norm ve standartlarla ilgili olarak aydınlatılmaları da büyük önem taşımaktadır (Seyidoğlu, 1996: 573).

Bu durumda temel sorun, kendisinden talep edilenler ile yapabildikleri arasında giderek büyüyen bir uçurumun varlığı veri iken, devletin kalkınmanın güvenilir ve etkili bir unsuru haline nasıl dönüştürüleceğidir? Bu çerçevede, piyasa ile devlet faaliyetlerinin uygun bir bileşimini ortaya koyarak, devlet ile piyasayı birbirini tamamlayan iki öge olarak uzlaştıran yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır (Chhibber, 1997: 17-18).

Bu gelişmeler Dünya Bankası ve diğer uluslararası kalkınma kuruluşları çevrelerinde “ekonomide devletin yeniden keşfi”ni gündeme taşımış ve bu kuruluşları piyasa ile devleti uyumlaştıran stratejiler arayışına itmiştir. Bu bağlamda söz konusu kalkınma kuruluşlarında paradigma değişikliği olmuştur. Yeni paradigmanın temel öğeleri: Beşeri gelişme, girişimciler için iyileştirilmiş iktisadi ortam, ekonominin dış ticarete ve dış yatırıma açılması, makro ekonomik istikrarın sürekli hale getirilmesi. Bu öğeler, temel eğitim vasıtasıyla insana yatırım yapılması, tasarruf ve yatırım için piyasa temelli teşviklerin verilmesi, küresel ekonomi ile bütünleşme ve ticaret, yatırım, fikirler ve teknolojinin serbest dolaşımını içermekte; aşırı borçlanma ve aşırı parasal genişlemeden kaçınılması, bütçe dengesi, enflasyonun kontrolü, döviz kurunun aşırı değerlendirilmesinden kaçınılması, harcama önceliklerinin değişmesi, vergi reformu, mali sektörün ve KİT’lerin özelleştirilmesi, sübvansiyonların kaldırılması, devletin sunduğu hizmetlerin maliyetini karşılayacak şekilde fiyatlandırılmasını gerektirmektedir (aktaran: Arın: 1995: 549-550).

Dolayısıyla, piyasaya dost stratejide “piyasa” ve “rekabet” kavramları merkezi bir öneme sahip olmakla birlikte, devletin piyasada düzenleyici rolünün olduğu kabul edilmektedir. Devlet, yasal ve kurumsal alt yapıyı hazırlayarak, piyasanın pürüzsüz işlemlerini sağlamak, damping ve tekel oluşumlarına izin vermeyerek haksız ve yıkıcı rekabeti ortadan kaldırmak durumundadır. Devletin görevleri burada bitmemekte, temel alt-yapı ve yoksullara temel hizmetlerin sunulmasını da üslenmesi gerekmektedir. Burada devlet piyasanın başarısız kaldığı/kalabileceği alanları doldurmakta, piyasa ve devlet birbirini tamamlayan iki öge durumuna gelmektedir.

Bu stratejide devlet müdahalesinin gerekli olduğu kabul edilmekle birlikte müdahale biçimlerinin piyasa mantığı ve kuralları çerçevesinde, piyasanın işleyişini bozmayacak tarzda olması gerekmektedir. O halde, piyasaya dost müdahale biçimleri hangi alanlarda ve nasıl olabilir? (World Bank. 1991: 6; Aktaran Arın, 1995: 549-550).

- Temel eğitim, alt-yapı, yoksulluğun azaltılması, çevre ve nüfus kontrolleri alanlarında olması,
- Müdahalenin sürekli olarak ulusal ve uluslararası piyasa disiplinine ve performansına göre değerlendirilmesi,
- Müdahalenin basit ve şeffaf olması, idari yetki yerine kurallara göre yapılması

Uluslararası alanda ortaya çıkan yeni stratejiler çerçevesinde, genelde AGÜ'ler özelde Türkiye, kalkınma stratejilerini gözden geçirmek ve "piyasa"- "devlet" ikilemini aşarak küresel işbölümündeki konumlarını yükseltmek ve tahkim etmek zorundadırlar. Daha da önemlisi, sosyo-ekonomik gelişmenin temelini oluşturan bilimsel ve teknolojik alanda yeniden yapılanmaya giderek, bir taraftan uluslararası alanda gelişen bilimsel ve teknolojik yeniliklere hızla intibak etmek, diğer taraftan da, ülke içinde bunların otaya çıkmasının koşullarını oluşturmak zorundadırlar.

Bilimsel ve Teknolojik Gelişme ve Bağımlılık

Pek çok kuramsal ve uygulamalı çalışma, teknolojik gelişmeyi verimlilik artışı ve büyümeyi açıklayan temel faktör olarak ön plana çıkarmaktadır. Günümüzde esnek üretim sistemleri çerçevesinde ortaya çıkan yazın bu bağlamda özellikle etkili olmuştur. Bu bağlamda ülkeler arasındaki büyüme hızı farklılıklarını bir ölçüde ülkelerin nispi teknoloji-yoğun üretim alanlarındaki uzmanlaşma dereceleriyle ilişkilendirmektedir.

Dolayısıyla hızlı bir sermaye birikimi sağlayabilmek için yüksek teknoloji ihtiva eden ürünler üretmek ve ihraç etmek gerekir. Böylece dış ticaret hadleri ülke lehine bir gelişme gösterecek, ihracat gelirleri ihracat hacminden daha hızlı artarak iktisadi büyüme hızlı ve sürekli bir şekilde gerçekleşebilecektir. Bu açıdan dünya ekonomisi incelendiğinde, ABD ve Japonya'nın dış ticaretinde ihracat hacmindeki artıştan daha fazla ihracat gelirlerindeki artışın gerçekleştiği görülecektir. Uluslararası işbölümünde Ricardo ve/veya Heckscher-Ohlin ürünleriyle yer alan ülkelerin artan dünya gelirleri içindeki nispi paylarının azalması kaçınılmazdır. Ancak bilim ve teknoloji yoğun "ürün devresi" ürünleri olarak adlandırılan farklılaşmış ürünleri üreten ülkelerin artan dünya gelirinden elde edecekleri nispi payları artacaktır.

Son yıllarda "bilim ve teknoloji yoğun sanayiler" denilen bir grup sanayi dalı gelişmeye başlamış olup bu sanayilerden bir kısmı örneğin iletişim, elektronik, genetik teknolojisi vs. daha önce mevcut olmayan sanayilerdir. Bir kısım geleneksel sanayi dallarında ise, bilim ve teknoloji yoğun olarak kullanılmaya başlamış ve bu sanayilerde gerek mekanizasyon gerekse otomasyon sayesinde büyük gelişmeler olmuştur. O kadar ki, bu sayede en geleneksel sektör olan tarım sektörünün bazı dalları bile örneğin tohum ıslahı vs. bilim ve teknoloji yoğun hale gelmiştir (Türkkan, 1992: 272).

Bilim ve teknolojiyi elde etmenin iki farklı yolu bulunmaktadır: Üretmek ve transfer etmek. Bugün, dünyada giderek gelişen bir bilim ve teknoloji piyasası ortaya çıkmakta, başlı

başına bir meta haline gelen bilim ve teknoloji bu piyasada belirli bir bedel karşılığında satılmaktadır. Ancak bilim ve teknoloji piyasası oligopolist bir yapıda olup, çok uluslu şirketlerin tekelindedir. Bu bakımdan, teknoloji transfer kanallarının az gelişmiş ülkelere tamamen açık olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Söz konusu ülkeler teknoloji seçimi ve transferi konusunda büyük güçlüklerle karşı karşıyadır. Bütünüyle ithal teknoloji kullanarak uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanmak ve bu gücü sürdürmek çok zor görünmektedir. Çünkü teknoloji ihracı, teknolojiyi elinde tutan çok uluslu şirketlerin sıkı kayıtları altında yapılmakta, ürün seçimi ve piyasalara girişte önemli kısıtlamalar yaşanmaktadır.

AGÜ'ler veri iktisadi gelişme ve piyasalaşma düzeylerine uygun olmayan teknolojileri ithal ederek, teknolojik bağımlılığı sürekli hale getirmektedir. Bu bağımlılık ilişkisi bir taraftan ekonominin dışa bağımlılığını artırıp iç bütünlüğünü bozmakta ve AGÜ'lerdeki bilimsel ve teknolojik gelişmenin yolunu tıkamakta, diğer taraftan da bu ülkeleri, sanayileşmiş ülkelerin bilimsel ve teknolojik harcamalarının faturasının bir bölümünü ödemek gibi bir açmaza sürüklemektedir. Buna ilaveten AGÜ'ler, büyük fedakârlıklara katlanarak yetiştirdikleri bilim adamlarını, bilimsel ve teknolojik alt-yapı yetersizliği ve/veya siyasal mücadeleler (tasfiye hareketleri) sonucu ülke dışına kaçırarak (beyin göçü) sanayileşmiş ülkelere katkıda bulunmaktadır (Başkaya, 1994: 134-135).

Bilim ve teknoloji üretimine gelince. Bilim ve teknoloji pek çok alanda, belirli bir süre içinde, öngörülebilir maliyetler çerçevesinde ve daha ziyade ekonomik gerekçelerle üretilmektedir (Türkkan, 1992: 271). Ancak ülkelerin teknoloji üretme ve geliştirme kapasiteleri ile sanayilerin bu yenilikleri kullanabilme kapasiteleri arasında farklar bulunmaktadır.

Burada temel sorun, bilim ve teknolojideki gelişmelerin piyasa şartlarının bir fonksiyonu olarak mı, yoksa bilim ve teknoloji politikasının bir fonksiyonu olarak mı gerçekleştiğidir? Bilimsel ve teknolojik gelişme ile piyasa şartları arasındaki ilişkiler tek boyutlu olmayıp, karmaşık bir yapı sergilemektedir. Şöyle ki, dünya ölçeğinde üretim yapan çok-uluslu firmaların geliştirdikleri teknolojiler dünya ölçeğindeki talebin (piyasa şartlarının) bir fonksiyonu olacaktır. Ancak Türkiye gibi bir ülke için bilim ve teknolojinin istenen düzeyde gelişmesini sağlayacak araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri ve bunun için gerekli olan bilimsel ve teknolojik alt-yapının kurulması ve bilim adamı, mühendis ve teknisyen yetiştirilmesi, tek tek firmaların ve/veya kurumların üstesinden gelemeyecekleri kadar büyük harcamalar ve geniş çaplı kurumsal düzenlemeler gerektirmektedir. Yalnızca yasal düzenlemeler ve teşvikler de yeterli olmayıp, bilimsel özerkliğin ve fikir özgürlüğünün de sağlanması ve güvence altına alınması gereklidir. Bilim adamlarının çalışma isteklerini azaltan kurallar ve şekli düzenlemeler, bilimsel ve teknolojik gelişmelere sekte vuracak/vurmakta ve beyin göçüne yol açacaktır/açmaktadır.

Ancak ekonomik sonuçları yeterince göz önüne alınmadan bilimsel ve teknolojik araştırma projelerinin planlanması, bunların ekonomik ve sosyal maliyeti yüksek, uçuk projeler olmasına yol açabilecektir. Buna örnek olarak Ortadoğu'da pek çok ülkenin nükleer, kimyasal ve biyolojik silah projeleri gösterilebilir. Ki bu projeler, ulusal güvenliğin sağlanması bir

yana ulusal güvenliğin tehlikeye düşmesine, büyük ekonomik ve sosyal maliyetlere sebep olmaktadır.

Türkiye genellikle teknolojiye dışa bağımlı konumdadır. Gerek 1980 öncesi uygulanan ithal-ikameci sanayileşme stratejileri, gerekse 1980 sonrası uygulanmakta olan dışa dönük strateji dönemlerinde sağlanan kayda değer teknolojik kazanımlara karşın, Türkiye'nin teknolojik konumuna ilişkin tüm göstergeler uluslararası kıstaslar bazında yetersiz kaldığını göstermektedir. Uluslararası kıstaslar, araştırma-gelişme (Ar-Ge) harcamalarının GSYİH içindeki payının asgari yüzde 1, iktisaden faal on bin nüfus başına tam zamanlı Ar-Ge personel sayısının 20 ve Ar-Ge harcamaları içinde sanayi kesiminin payının yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye'de ise bu oranlar; Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı 1983'te yüzde 0.24'ten 1990'da yüzde 0.33'e ve 1993'de yüzde 0.46'ya çıkmakla birlikte uluslararası eşliğin oldukça altında kalmaktadır. Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının uzun vadede yüzde 2 düzeyine yükseltilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, iktisaden faal on bin nüfus başına tam zamanlı araştırmacı sayısı, 1983'te 4'ten 1990'da 5.4'e 1993'te 6.3'e yükselmiştir. Son olarak, toplam Ar-Ge harcamaları içinde üniversitelerin payı 1983'te yüzde 56'dan 1990'da yüzde 69.3'e çıktıktan sonra 1992'de yüzde 67.8'e gerilemiştir (Şenses, 1995: 711, Özemre, 1996: 39).

TUSİAD'ın 1994 tarihli raporu, 1961-1991 yılları arasında Türkiye'de tescil olunan toplam milli patent sayısının yalnızca 1195 olmasını, bu rakamın aynı dönemde tescil olunan toplam yabancı patent sayısının yalnızca yüzde 10'unun altında kalmasını teknolojik düzeyin düşüklüğünün ve teknolojiye dışa bağımlılığın bir göstergesi olarak ifade etmektedir (aktaran: Şenses, 1995: 711).

Görüldüğü gibi Türkiye'de bilimsel ve teknolojik araştırmalarda üniversitelerin belirgin bir ağırlığı olup, sanayinin payı oldukça düşüktür ve bütün göstergeler bakımından Türkiye, dünya eşliğinin çok altında bulunmaktadır.

Türkiye'nin ithalat ve ihracatında farklılaşmış ve bilime dayalı ürünlerin nispi ağırlığının düşük olması, henüz bilim ve teknoloji üretimi ve kullanımında emekleme döneminde olduğunu göstermektedir. 1991 yılı verilerine göre farklılaşmış ürünlerin ithalat ve ihracattaki payları sırasıyla yüzde 28 ve yüzde 5.8'e ulaşırken, bilime dayalı ürünlerin payı sadece yüzde 6.9 ve yüzde 1.5 düzeyinde gerçekleşmiştir (Şenses, 1995: 711).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bilimsel ve teknolojik yetersizliklerin aşılması, kalkınmanın gerçekleşmesi ve süreklilik arz etmesi bakımından, birinci öncelikli konudur. Bu konuda hükümet, bilim ve sanayi çevreleri arasında eylem ve güçbirliği olması gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye ekonomisinin az gelişmiş bir yapıya sahip olması, nispi büyüklüğü, uluslararası ekonomi ile ilişkileri ve entegrasyon düzeyi dünyadaki küresel değişimlerden büyük ölçüde etkilenmesini gerektirmektedir. Bu etkilenme dışa açılmayla birlikte daha da artmış bulunmaktadır (Berksoy, 1995: 596). Bundan dolayı Türkiye'de iktisadi büyüme krizli bir gelişme

göstermektedir. Bir veya birkaç yıllık büyüme dönemlerini büyüme hızında bir düşüş, hatta negatif bir büyüme izlemektedir. Aşağıdaki tabloda 1950 sonrası Türkiye ekonomisinin büyüme ve bunalım dönemleri sınıflandırılmıştır.

Tabloda da açıkça görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi iç ve dış konjonktürün de etkisiyle, birbirini izleyen büyüme ve kriz dönemleri yaşamaktadır. Bu gelişmelerde, daha önce açıklandığı gibi, uygulanan strateji ve politikaların da etkisi bulunmaktadır. Ancak dışarıdan sermaye girişlerinin yoğun olduğu yıllarda büyüme oranında artışlar görülmekte, sermaye çıkışının yoğun olduğu yıllarda ise büyüme hızı düşmektedir. Genellikle büyüme dönemleri üç beş yılı aşmamakta, ardından daha kısa süreli (genellikle bir yada iki yıl) daralma dönemi gelmektedir.

Türkiye'ye sermaye girişleri dış borçlar, yabancı sabit sermaye yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri şeklinde olmakta olup, 1989 yılında TL'ye konvertibilite sağlanması ve sermaye hareketlerine serbesti tanınması ile dışarıdan sermaye girişinde önemli sayılabilecek artışlar olmuştur. Daha önce 100 milyon \$ civarında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1989 ve izleyen yıllarda ortalama 700 milyon \$ civarında gerçekleşmiştir. Asıl önemli olan 1990'lı yıllarda 1991, 1994 ve 1999 hariç kısa vadeli sermaye girişidir. Normal yollardan borçlanamayan hükümet, yüksek faiz politikası ile kısa vadeli sermayeyi ülkeye çekmeye çalışarak, makro dengeler açısından riskli bir yolu tercih etmek zorunda kalmıştır.

Bütçe açıkları, enflasyonist sürecin önemli sebeplerinden birini oluşturmakta, iç borçlanma baskısı faiz oranlarının kalıcı bir şekilde yüksek seviyelerde seyretmesine yol açmaktadır. Burada faiz oranı, reel yatırımlarla finansal yatırımlar arasında tercih yapılmasını belirleyen temel bir faktördür. Finansal araçların getirisinin yüksek olması reel sektöre yönelik yatırımların azalmasında önemli rol oynamaktadır. Türkiye'de faiz gelirlerinin arttığı yıllarda imalat sanayi yatırım oranlarında bir düşme görülmektedir (Yentürk, 1997: 255). Ayrıca yoğun kısa vadeli sermaye girişi döviz kurunun düşmesine yol açarak ekonominin dış dengesini bozmakta ve borç sarmalı oluşturarak mali sistemi bunalıma sürüklemektedir.

Son söz olarak tekrarlırsak, teknolojik gelişmelerin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin bir sonucu olarak, küreselleşme sürecinin derinleşmesi, bir ülkede yaşanan mali krizin diğer ülkelere sıçrama ihtimalini artırmakta ve finansal sistemleri daha duyarlı hale getirmektedir. Bu gelişmeler muvacehesinde, Türkiye ekonomisi, 3 yıllık orta vadeli istikrar programı ve bu çerçevede uygulamaya konan "enflasyonla mücadele programı"nın getirdiği olumlu beklentilerle girdiği 1998 yılını, önce Uzakdoğu'da ardından da Rusya'da ortaya çıkan finansal krizin etkisiyle, reel sektörde yaşadığı durgunlukla tamamlamıştır. Söz konusu küresel kriz, Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok azgelişmiş ülkeyi etkisi altına almış ve bu ülkelerin hem uluslararası borçlanma imkânlarını zorlaştırmış, hem de borçlanma maliyetlerini artırmıştır. Ayrıca uluslararası sermayenin krizden ötürü, söz konusu ülkelerden çekilmesiyle meydana gelen iç ve dış talep daralması, Türkiye'yi de derinden etkilemiş ve büyüme hızını önemli derecede düşürmüştür.

Tablo: *Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kriz Dönemleri (1950-1999)*

Yıllar	Ortalama Büyüme	
	Hızı	Dönemin Temel Özelliği
1950-53	11,3	<i>İstikrarlı büyüme dönemi: Marshall yardımlarının etkisi</i>
1954	-3.0	<i>Daralma dönemi</i>
1955-59	5.5.	<i>İstikrarlı büyüme dönemi</i>
1960-61	2.7	<i>Düşük büyüme hızı: askeri darbe dönemi</i>
1962-77	6.0	<i>Uzun dönemli istikrarlı büyüme: dış yardımlarla finanse edilen planlı kalkınma dönemi</i>
1978-80	0.7	<i>Dünyada ve Türkiye’de bunalımlı yıllar: ithal-ikameci stratejinin tıkanması</i>
1981-87	5.7	<i>İstikrarlı büyüme dönemi: Dünyada bunalım olmasına karşılık bölgesel konjonktürün ülke açısından uygun olması ve ihracatın yoğun bir şekilde dış kaynaklarla teşvik edilmesiyle Türkiye’de istikrarlı büyüme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde İran ve Irak, büyük ölçüde savaş sebebiyle Türkiye’nin dış ticaretinde, geleneksel ticaret partnerlerimiz olan ABD ve Almanya’nın önüne geçmiştir.</i>
1988-89	1.6	<i>Düşük büyüme hızı: Bir taraftan ithal-ikameci dönemde yaratılan kapasitenin sınırlarına gelinmiş olması, diğer taraftan GATT çerçevesinde doğrudan teşviklerin azaltılması ihracat hızını düşürmüş, ihracatın yeni kapasiteleri yeterince teşvik edememesinden dolayı da büyüme hızı düşmüştür.</i>
1990	9.4	<i>Tüketime ve ithalata dayalı büyüme: Dış borçlarda bir önceki yıla göre yüzde 17’lik (1989’da 41.751 milyar \$’dan 1990’da 49.035 milyar \$’a) bir artışla ve 3 milyar \$’lık kısa vadeli sermaye girişiyle finanse edilen tüketim ve ithalat olağandışı yükselmiş ve ithalat 15.792 milyar \$’dan 22.302 milyar \$’a yükselerek Türkiye şartlarında olağanüstü büyüme gerçekleştirmiştir. Buna karşılık ihracatta mütevazı bir artış meydana gelmiştir.</i>
1991	0.3	<i>Daralma dönemi: Körfez krizinin de etkisiyle ekonomide daralma yaşanmıştır. Daralamada 3 milyar \$’lık bir kısa vadeli sermaye çıkışı da etkili olmuştur.</i>
1992-93	7.3	<i>Kısa dönemli büyüme: Ekonomide yeniden genişleme dönemine girilmiş, ihracatta mütevazı artışlar sürerken ithalatta özellikle 1993 yılında büyük bir patlama yaşanmıştır. Bu genişleme 4.5 milyar \$’lık kısa vadeli sermaye girişi ve 17 milyar \$’lık dış borç artışı ile finanse edilmiştir.</i>
1994	-6.1	<i>Büyük çöküş: İhracat gelirlerindeki düşük artış hızına karşılık ithalattaki artışlara ilaveten iç ve dış borç servisi için yüksek miktarda borçlanmak zorunda kalan Türkiye’nin borçlanmanın sınırlarına geldiği görüşü uluslararası finans kuruluşlarında hakim olmuş ve ülkenin kredi notu düşürülmüştür. Dış piyasalardan borçlanamayan fakat dış borç ödemek zorunda kalan Türkiye’den aynı yıl 5.1 milyar \$ kısa vadeli sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmeler GSMH’yi yüzde 6.1 oranında küçültmüştür. Bu son elli yılda gerçekleşen en büyük daralmadır.</i>
1995-98	6.8	<i>Resesyondan çıkış ve istikrarlı büyüme: Ekonomide yaşanan büyük resesyondan sonra yeniden genişleme dönemine girilmiştir. Büyümenin kaynaklarına baktığımızda; ihracatta 1998 yılına kadar büyük artışlar gerçekleşmiş, 1994’te 18.4 milyar \$ olan ihracat, istikrarlı bir şekilde artarak 1998’de 26.9 milyar \$’a ulaşmıştır. İthalat ise 1998 yılına kadar hızlı ve sürekli artmış ve 1994’teki miktarını ikiye katlayarak 48.6 milyar \$’a ulaşmıştır. 1998 yılında ise önemli ölçüde düşüş kaydederek 45.9 milyar \$’a gerilemiştir. Dış borçlanma bu dönemde yeniden başlamış ve büyük bir hızla artarak, 1994’te 65.6 milyar \$’dan 1998’de 103.8 milyar \$’a yükselmiştir. 1998’e kadar ekonomide toplam 12.8 milyar \$ kısa vadeli sermaye girişi olmuştur. 1998’in son çeyreğine gelindiğinde, hem kısa vadeli sermaye hem de önemli miktarda (6.3 milyar \$) portföy çıkışı gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, 1998 yılının yarısına kadar büyük ölçüde dış kaynaklara dayalı büyüme gerçekleşmiş, bunun sonucunda ortaya çıkan borç sarmalı mali sistemi zorlayarak ekonomiyi yeni bir darboğazın eşiğine taşımıştır. 1998 yılının ilk çeyreğinden itibaren, ekonomi daha önce işaretleri görülen darboğaza girmiştir. Bunun bir sonucu olarak, büyüme hızı sürekli bir düşüş kaydetmiş ve aynı yılın son çeyreğinde 0.6 seviyesine inerek 1999 yılında bunalımın derinleşeceği izlenimini kuvvetlendirmiştir.</i>
1999	-6.1	<i>Diş ve İç Şokların Yol Açtığı Yeni Bir Bunalım: 1998’in ilk çeyreğinden itibaren başlayan daralma, dış konjonktürün (Uzakdoğu ve Rusya Krizi) ve hükümet politikalarının da etkisiyle, ekonomide büyük bir çöküş sebep olmuştur. Daralmanın kaynaklarına baktığımızda, toplam dış borç stokunda ve kısa vadeli sermaye girişinde meydana gelen ilımlı artışa rağmen, iç ve dış piyasalarda önemli talep daralmaları yaşandığını, bunun sonucunda ihracatın Ocak-Ekim dönemi itibarıyla 21.2 milyar \$ seviyesinde gerçekleşerek bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 6 oranında gerilediğini görmekteyiz. Daha dramatik olan, ithalattaki gerilemenin, dış ticaret açığını düşürmesine karşılık, ithalata dayalı üretimi düşürerek bunalımı derinleştirmiş olmasıdır.</i>

Kaynak: DİE, MB (1999) Yıllık Ekonomik Rapor

1999 yılında, bir taraftan ekonominin yüzde 6.1 oranında küçülmesine mani olamayan, diğer taraftan da hedeflediği enflasyon oranını -revize ettiği halde- gerçekleştiremeyen hükümet, 2000'li yıllara IMF ile stand-by anlaşması imzalayarak girmekte ve ekonomide istikrarı sağlamakta ciddi adımlar atıyormuş gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bir taraftan -geleneksel yönetim anlayışına bağlı kalınarak- kamu harcamalarını kısma yerine kamu gelirlerini artırma çabasına girilmesi, özel kesimin yatırım imkânlarını kısıtlarken, diğer taraftan da, 1980 sonrası dönemde kazanılmış piyasa tecrübesi bir tarafa bırakılarak planlı dönemden kalma fiyat kontrollerine -kira artışlarını sınırlayan kanun- gidilmesi, uygulanan programa gölge düşürmektedir. Ayrıca 1999 Aralık ve 2000 Ocak ve Şubat aylarında enflasyonun, beklenenin çok üzerinde gerçekleşmesi aşırı iyimser havayı büyük ölçüde zedelemiştir.

Faiz oranlarının gerilemesi ve enflasyon beklentisinin kırılması, reel yatırımlar bağlamında, gerek yerli gerekse yabancı müteşebbisler açısından cazip bir ortamın oluşmasına yol açarken, stand-by anlaşması sayesinde uluslararası piyasalardan borçlanma imkânlarının yeniden ortaya çıkmasının, hükümetin mali bunalımı aşmasını ve ekonominin büyüme trendine girmesini mümkün kılacak bir süreci başlatacağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede devletten, liberal kazanımları ortadan kaldırma yerine, makro ekonomik dengeleri sağlayarak, finansal piyasaların reel sektörü teşvik edici bir yapıya kavuşturmasını, piyasaların düzenli işlemlerini sağlayacak kurallar ve kurumları oluşturarak, yıkıcı ve haksız rekabeti engellemesini, teknolojinin yurt içinde üretilmesinin ve yayılmasının tedbirlerini almasını beklemek, kalıcı bir istikrar ve iktisadi gelişme açısından daha mantıklı gelmektedir.

Kaynakça

- Akgüç, Ö., (1995), "Ekonomik Kriz Karşısında Bankalar ve Sermaye Piyasası", *Petrol-İş Yıllığı 93-94*.
- Arın, T., (1995), "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Stratejileri", *Petrol-İş Yıllığı 93-94*.
- Başkaya, F., (1994) *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: İmge.
- Berksoy, T., (1995), "Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz: 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e", *Petrol-İş Yıllığı 93-94*.
- Boratav, K., (1997), *Türkiye Tarihi, 5. Cilt (Bugünkü Türkiye 1980-1995)*, Ankara: Cem Yayınları.
- Chhubber, A., (1997), "State in Changing World", *Finance and Development*, September.
- Duman, M., (1996) "1990'larda OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinde Endüstri-içi Ticaretin Payı", *Dış Ticaret Dergisi* (3), Ekim 1996.
- Duman, M., (1996), "Gümrük Birliğine Uyum Sürecinde Türk Endüstri ve Dış Ticaretinde Yapısal Değişme ve Beklentiler", *Gümrük Birliği* (25-26).
- Duman, M., (1997), "Türkiye Ekonomisinin Endüstriyel Ürünlerde Rekabet Gücü: AB ve OECD Ülkeleri'ne İhracatın Sabit piyasa Payı Analizi (1990-93)", *Çerçeve* (19), Ocak-Mart 1997.

- Göker, A., (1988) “Küreselleşme Sürecinde Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası, Niçin Ulusal?”, *Toplum ve Bilim* (77), Yaz 1988.
- Güler, B.A., (1997), “Yapısal Uyarlanma Reformları ve Devlet”, *Türk-İş Yıllığı 1997*, Cilt 2, Ankara.
- Hirst, P ve G. Thompson (1998), *Küreselleşme Sorgulanıyor* (Çeviri: Çağla Erdem, Elif Yücel), Ankara: Dost.
- Köse-Yeldan, (1988), “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997”, *Toplum ve Bilim* (77), Yaz 1988.
- Ohmae, K., (1996), *Ulus-Devletin Sonu* (Çeviri: Zülfü Dicleli), İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayını.
- Oyan, O., (1997), “Küreselleşme Paradoksu: Söylenceden Gerçeklere”, *Türk-İş Yıllığı 1997*.
- Özembre, A.Y., (1996), “21. Yüzyılda Türkiye’de Bilimin Geleceği”, *Çerçeve* (17), Mayıs-Temmuz 1996.
- Paya, M., (1998), “23’üncü İktisatçılar Haftası: Türkiye’nin Dinamikleri”, *İktisat* (380), Haziran-Temmuz 1998.
- Sanin, L., (1994), “Küreselleşme Tartışmaları Üzerine Bazı Notlar”, *Ekonomik Yaklaşım*.
- Seyidoğlu, H., (1996), *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Yayınları.
- Şenses, F., (1995), “Yapısal Uyum Politikaları, Kısa Dönem İstikrarsızlık ve Teknoloji Politikaları”, *Petrol-İş Yıllığı 93-94*.
- Türkkan, E., (1992), “Bilimsel ve Teknolojik Devrim Işığında Türkiye’nin Sanayileşmesi” [*Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu* (1992), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi] içinde:
- Uygur, E., (1996), ‘Yapısal Değişiklik Dedikleri’, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 14 Kasım 1996.
- Vilas, C.M., (1997) ”Küreselleşmeye Dair Altı Yanlış Görüş”, *Özgür Üniversite Forumu*, Cilt: 1, Sayı: 1.
- Yentürk, N., (1993), “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi”, [3. İzmir İktisat Kongresi, *Dış Ekonomik İlişkiler*, Ankara: DPT Yayını] içinde:
- Yentürk, N., (1996) “İmalat Sanayi Yatırımlarının Gelişimi”, *Makine Magazin* (33), Temmuz 1996.
- Yentürk, N., (1997), “Sıcak Para Girişi ve Reel Sektör”, *Türk-İş Yıllığı 1997*, Cilt 2, Ankara.